

રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં સ્વામી વિવેકાનંદનું પ્રદાન

"ઉઠો, જાગો અને ધ્યેયપ્રાપ્તિ સુધી મંડ્યા રહો."

- સ્વામી વિવેકાનંદ

* પ્રસ્તાવના :

હિન્દમાં ઈ.સ.૧૮૫૭ના વિપ્લવ પછી પ્રજામાં એક નવું જોમ અને નવો અતુટ વિશ્વાસ પેદા થયો હતો. ભારતીય પ્રજા અંગ્રેજોનો સામનો કરવા માટે સક્ષમ છે, તે આ વિપ્લવ દ્વારા પ્રસ્થાપિત થઈ ચુક્યું હતું. આ વિપ્લવ થયાના સમયે જ લોકજાગૃતિનો જુવાળ પ્રગટ્યો હતો. આજ અરસામાં જન્મેલા સ્વામી વિવેકાનંદે ભારતીય પ્રજાને જાગૃત કરવા માટે યથાર્થ પ્રયત્નો કર્યા હતા.

* સ્વામી વિવેકાનંદનો પરિચય :

ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્યોતિર્મય, યુગપુરુષ સ્વામી વિવેકાનંદનો જન્મ કોલકાતાના સીમલા (સિમુલિયા) નામના પરામાં વિક્રમ સંવત ૧૯૧૯ના પોષવદ સાતમના રોજ (૧૨મી જાન્યુઆરી ૧૮૬૩) પિતાશ્રી વિશ્વનાથ દત્ત અને માતૃશ્રી ભુવનેશ્વરીદેવીને ત્યાં થયો હતો. માતૃશ્રી ભુવનેશ્વરીદેવી ભગવાન શિવનાં પરમ ભક્ત હતાં. તેમણે ભગવાન શિવ પાસે એક જ આશા રાખી હતી કે, "મારે એવો પુત્ર જન્મે કે, જે કુળની આબરૂ વધારે અને પૂર્વજો તથા ભાવી પેઢી વચ્ચે સેતુરૂપ હોય." ભુવનેશ્વરીદેવીને આ બાળક વિરેશ્વર મહાદેવના પ્રસાદરૂપી અવતર્યો હોવાથી તેનું નામ 'વિરેશ્વર' પાડે છે. પરંતુ થોડા સમયમાં જ વિશ્વનાથ તેનું નામ 'નરેન્દ્ર' રાખી દે છે. પરંતુ તે બાલ્યાવસ્થામાં 'નરેન' તરીકે ઓળખાતો હતો. યુવાવસ્થામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો વિશ્વમાં ડંકો વગાડ્યો અને 'સ્વામી વિવેકાનંદ' નામે પ્રસિધ્ધ થયો.

* લોકોને જાગૃત કરવાનું અનોખું કાર્ય :

સ્વામી વિવેકાનંદે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવીને ભક્તિ અને શક્તિની સાથે આત્મસાત્ કરવા લાગ્યા હતા. તેઓ લોકોને અંધશ્રદ્ધા ભૂલાવીને શ્રદ્ધાના માર્ગે લઈ જવા માટે પ્રયત્નો કરી રહ્યા હતા. સ્વામી વિવેકાનંદે પોતાના ગુરુ રામકૃષ્ણ પરમહંસની સ્મૃતિરૂપે 'ભારતીય સંસ્કૃતિનાં મૂળ દઢ કરવા અને માનવસેવા એજ પ્રભુસેવા'ના ઉદ્દેશથી ઈ. સ. ૧૮૯૭ માં બેલૂર ખાતે 'રામકૃષ્ણ મિશન'ની સ્થાપના કરી હતી.

સ્વામી વિવેકાનંદના જન્મ પૂર્વે હિન્દમાં ૧૮૫૭નો વિપ્લવ થયો હતો. આ સમયથી જ લોકોમાં બ્રિટીશ શાસકોની સામે રોષ ભભૂકી રહ્યો હતો. સ્વામી વિવેકાનંદે લોકોમાં જાગૃતિ લાવીને લોકોને સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની ચળવળમાં ભાગ લેવા પ્રેર્યા હતા. સ્વામીજી કહે છે, કે "પ્રતિકારની ભાવના નિર્બળતામાંથી ઉદ્ભવે છે.

અહિંસા અને પ્રેમના આ આદર્શનો સમસ્ત દેશમાં સત્યાગ્રહના આંદોલનના રૂપમાં અભૂતપૂર્વ પ્રયોગ કરવાનું શ્રેય ગાંધીજીને ફાળે જાય છે." સ્વામી વિવેકાનંદે સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં પ્રત્યક્ષ રીતે નહીં, પણ પરોક્ષ રીતે એટલે કે, તેમના વિચારોએ અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. સ્વામીજીના વિચાર અને તત્ત્વજ્ઞાનથી મહાત્મા ગાંધી, જવાહરલાલ નહેરુ, અરવિંદ ઘોષ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણન્ વગેરે રાષ્ટ્રીય નેતાઓ અને વિચારકો પ્રભાવિત થયા હતા.

* સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં પ્રદાન :

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના મોટાભાગના નેતાઓ, ક્રાંતિકારીઓના મૂળ પ્રેરણાસ્ત્રોત સ્વામી વિવેકાનંદ હતા. શ્રી રાજગોપાલાચારી નોંધે છે કે, "સ્વામી વિવેકાનંદ વિના આપણને સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત ન થાત." સ્વામી વિવેકાનંદે પોતાના વિચારો દ્વારા રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. તેઓ માનતા હતા કે 'સ્વાધીનતા એ વિકાસની પ્રથમ શરત છે.' તેમણે ઈ. સ. ૧૮૯૭માં અમેરિકાથી પાછા ફર્યા બાદ ભારતીય સંસ્કૃતિને ઉજાગર કરવા માટે અનેક જગ્યાએ અગ્નિમય વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. તેમાંથી પ્રેરણા લઈને ઘણા યુવાનોએ માતૃભૂમિના ચરણે માથું ટેકીને રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં ઝંપલાવ્યું હતું. ગાંધીજીએ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામનું સફળતાપૂર્વક સંચાલન કર્યું હતું, તેની શરૂઆત સ્વામી વિવેકાનંદે કરી હતી. તેથી કહી શકાય કે "સ્વામી વિવેકાનંદ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામના જન્મદાતા હતા." સ્વામી વિવેકાનંદે ઈ. સ. ૧૮૯૭ની ૧૪મી ફેબ્રુઆરીએ મદ્રાસમાં કહ્યું હતું કે "આવતાં પચાસ વર્ષ સુધી આપણો એક જ મુખ્ય સૂર બનવો જોઈએ : આપણી મહાન માતૃભૂમિ ; સ્વતંત્ર ભારત ! આ અદ્ભૂત સંયોગના પચાસમે વર્ષે ભારત આઝાદ થયું હતું.

કાકાસાહેબ કાલેલકર નોંધે છે કે, "સ્વામી વિવેકાનંદજી વિદેશથી ભારત પાછા ફર્યા ત્યારે ચેતનાની એક નવી લહેર સમસ્ત દેશમાં ફેલાઈ ગઈ, સેંકડો વર્ષોથી ગુલામીમાં સબડતું રાષ્ટ્ર અચાનક પુનર્જિવિત થયું, તેમના જેવા કેટલાય યુવાનોમાં દેશપ્રત્યે ગૌરવની ભાવના જન્મી. સ્વામી વિવેકાનંદના દેહાંત બાદ નવી પેઢીએ બંગલગંજ આંદોલન જોયું, તે બાળગંગાધર ટિળક અને ગાંધીજીના આંદોલનનું પૂર્વરૂપ હતું અને ભારત સંગઠિત જનતાના સામૂહિક કાર્યોમાં ભાગ લઈ રહ્યું હતું. આ બધું સ્વામી વિવેકાનંદે આપેલ શરૂઆતના ધક્કાના પ્રબળવેગને કારણે જોવા મળતું હતું. સુભાષચંદ્ર બોઝ કહે છે કે : સ્વામીજી આધુનિક ભારતના ઘડવૈયા છે. શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત નોંધે છે : "ગાંધીજીના નેતૃત્વ હેઠળ જે સ્વાધીનતા સંગ્રામ થયો તેની ભૂમિકા તૈયાર કરવામાં કદાચ સૌથી શક્તિશાળી કારણ સ્વામી વિવેકાનંદ હતા."

પંડિત જવાહરલાલ નહેરુ નોંધે છે : "રાજકારણી શબ્દના રૂઢ અર્થમાં સ્વામીજી રાજકારણી ન હતા, છતાંય ભારતની અર્વાચીન રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિના મહાન આધપ્રણેતાઓ પૈકીના એક હતા." આ ઉપરાંત, આઝાદીની ચળવળમાં ભાગ લેનાર અનેક લોકોએ સ્વામી વિવેકાનંદ પાસેથી પ્રેરણા લીધી હતી.

ગાંધીજીના પૂર્ણસ્વરાજ્યની ચળવળ સ્વામીજીએ સેવેલ ભારતની સામાજિક અને રાજનૈતિક સમસ્યાઓ વિશેના વિશ્લેષણાત્મક દ્રષ્ટિકોણને અનુરૂપ હતી. સ્વામીજી જ્યારે અમેરિકાથી પાછા ફર્યા ત્યારે ઘણા બધા લોકોએ એમને રાજકારણમાં પ્રવેશ કરીને ભારતને સ્વતંત્ર કરાવવા માટે વિનંતી કરી હતી. એના

પ્રત્યુત્તરમાં કહેલ કે : વાત ઘણી સારી છે. કદાચ મારા આવવાથી ભારત સ્વતંત્ર થતું હોય તો કરાવી દઉં, પણ તમે એ મળેલી સ્વતંત્રતાની રક્ષા કરી શકશો ખરા. સ્વામીજીએ રાજનૈતિક સ્વાતંત્ર્યની સાથે જનજાગરણ, નારીજાગરણ, કેળવણી, રચનાત્મક કાર્યો ઉપર વિશેષ ધ્યાન કેન્દ્રિત કર્યું હતું. મહાત્મા ગાંધીજીએ આ વિચારને અનુસરીને પૂર્ણ સ્વરાજ્યની ચળવળમાં આમજનતાના સર્વાંગી વિકાસને આવરી લેતાં રચનાત્મક કાર્યોને મહત્વ આપ્યું હતું. તેમણે તત્કાલીન સમયમાં ફક્ત રાજનૈતિક સ્વાતંત્રતા ઝંખના નેતાઓને એક નવી દિશા આપી હતી.

* ઉપસંહાર :

ભારતીય સંસ્કૃતિના યુગપુરુષ સ્વામી વિવેકાનંદ ૩૯ વર્ષ ૫ માસ ૨૪ દિવસ જીવન જીવીને ૪ જુલાઈ ૧૯૦૨ના રોજ અવસાન પામ્યા હતા. આમ, વિવેકાનંદે પરોક્ષ રીતે પોતાના વિચારો થકી આઝાદીની ચળવળમાં ભાગ લીધો હતો. તેમના વિચારોના રંગે રંગાઈને અનેક નવલોહિયા યુવાનોએ રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં ઝંપલાવ્યું હતું.

સંદર્ભગ્રંથો

- I. પટેલ મહેશ, "બીજીવાર તાળીઓ વિવેકાનંદ માટે", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, અમદાવાદ. પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૪.
- II. પંચાલ વિક્રમ અને કૈસ જોનપુરી, "યુગનાયક સ્વામી વિવેકાનંદ", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન અમદાવાદ. દ્વિતીય આવૃત્તિ - માર્ચ ૨૦૧૫.
- III. પંડ્યા દુષ્યંત, "ચતિરાજ વિવેકાનંદ", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન અમદાવાદ, તૃતીય આવૃત્તિ - વર્ષ ૨૦૧૫.
- IV. બ્રહ્મભટ્ટ પ્રસાદ, "કર્મયોગ વિશે વિવેકાનંદ", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન અમદાવાદ, દ્વિતીય આવૃત્તિ, ૨૦૧૫.
- V. બ્રહ્મભટ્ટ પ્રસાદ, "વિવેક વંદના", ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૧૩.
- VI. બ્રહ્મભટ્ટ પ્રસાદ, "સ્વામી વિવેકાનંદ", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન, અમદાવાદ. તૃતીય આવૃત્તિ વર્ષ -૨૦૧૫.
- VII. સ્વામી નિખિલેશ્વરાનંદ, "યુવાનો અને સ્વામી વિવેકાનંદ", ગુર્જર સાહિત્ય ભવન અમદાવાદ. પુનર્મુદ્રણ - મે, ૨૦૧૫.

*****

સુથાર પ્રકાશકમાર ગણપતભાઈ

વિદ્યાર્થી

ઈતિહાસ વિભાગ

શ્રી અને શ્રીમતી પી.કે.કોટાવાલા આર્ટ્સ કોલેજ

પાટણ